

Haraszi György

Az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)”

habilitációs előadás

Gazdagon dokumentált történeti irodalom bizonyítja, hogy a kelet-európai zsidók elleni e tömeggyilkosságokról már 1942 őszétől rendszeresen tájékoztatták Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányzati szerveit. Bár a nemzetiszocialista államgépezet mindent elkövetett, a megsemmisítő táborok létezésének eltitkolására, viszonylag sokan megkísérelték a szökést ezekből a táborokból. A leghírhedtebb táborból, az auschwitz-birkenauból 667-en próbáltak megszökni. Közülük 270-en életükkel fizettek a menekülési kísérletért. Legalább öt olyan szökevényről tudunk, akik saját életük megmentésén túl azért szöktek meg, hogy figyelmeztessék a potenciális áldozatokat, és a világ tudomására hozzák a táborokban folyó szörnyűségeket.

Az első, a dokumentumokban többnyire „lengyel őrnagy”-ként szereplő Jerzy Tabau orvostanhallgató volt, akinek 1943. november 19-én sikerült Auschwitzból megszöknie. Kézzel írott, 16 oldalra terjedő, eredetileg lengyel nyelvű, beszámolóját 1943/44 fordulóján készítette. Tabau, aki informálni akarta a világot a Birkenaubába deportált zsidók sorsáról, Szlovákián és Magyarországon keresztül az Adriai tengerhez akart eljutni. A németek bevonulásával egyidejűleg érkezett Budapestre, de látván a masszív német csapatmozgásokat, miután a fővárosban átadta jelentése egy példányát egy (zsidó) összekötőjének, visszamenekült Lengyelországba. Jóllehet az ő szökése (és jelentése) a legrégebb, beszámolóját a szakirodalom az ún. harmadik *Auschwitzi jegyzőkönyvként* tartja számon.

A magyar holokauszt fényében mind az eseményekkel egyidőben, mind az utókor szemében megkülönböztetett jelentőségre tettek szert további négy auschwitz-i szökevénynek a leleplezése 1944 áprilisában és júniusában. A sors iróniája, hogy az áprilistól megszaporodó szökéseket éppen a tábor újabb foglyok beszállítása miatt folyamatban lévő bővítése könnyítette meg. Az építési célokból felhalmozott faanyag több szökevénynek is átmenti menedéket nyújtott.

A leghíresebb, és történetileg a legnagyobb jelentőségű Walter Rosenberg (*1924. szept. 11., Tapolcsány -) és Alfred Wetzler (Nagyszombat, 1918. máj. 10. - Pozsony, 1998) közös szökése volt. Szökésük előtt blokkírnokként tevékenykedtek Auschwitz II-Birkenauban. Kedvező táborbeli beosztásuk és közel két éves rabságuk alatt betöltött különböző korábbi pozícióik lehetővé tették, hogy viszonylag szabadon mozogjanak a blokkok között, és közvetlenül megfigyeljék a táborban történeteket. Beszámolójukban - ez a *Vrba-Wetzler jelentés*-ként is ismert, mivel Rosenberg a szökése után kapott hamis papírjaiban a Vrba nevet használta, és utóbb fel is vette - amely utóbb első *Auschwitzi jegyzőkönyv* néven vált ismertté, részletesen leírták 1/ a birkenau-i megsemmisítő tábor felépítését, irányítási rendszerét; 2/ a gázkamrákban immár két éve történő tömeggyilkosság metodológiáját; 3/ Az 1942 áprilisa és 1944 áprilisa közötti események krónikáját, az elgázosított zsidók számát és származási helyét. (Adataik 5 forrásból származtak: a/ direkt megfigyelés, b/ az egyes transzportok túlélőivel folytatott beszélgetés, c/ a tábor gazdasági részleg adatai, d/ a karanténtábor adatai - Vrbaéknak e két utóbbihoz hozzáférési joga volt - e/ a gázkamrákban és krematóriumokban dolgozó emberek szóbeli információi.)

A Vrba-Wetzler jelentés megerősítette az 1944 tavaszára szűk körben - mind németek által megszállt országokban, mind a szövetségesek között - már ismert tömeges emberirtás tényét. A genocídiumra 1942 óta gyűlő bizonyítékok nem csökkentik a jegyzőkönyv fontosságát. Jelentőségét nyomatékosítja a pusztítás mechanizmusának részletekbe menő leírása, a szemtanú hitelessége, annak bemutatása, hogy viszonylag egyszerű technikai eszközök birtokában hogy volt lehetséges

több millió ember szisztematikus legyilkolása mind a gázkamrák mind a (kényszer)munka általi megsemmisítés segítségével. A tudósítás szerzői részletes pontossággal leírják a tábor helyszínét, felszerelését, létrehozásának körülményeit, épületeit, irányítását és őrzési rendszerét, a foglyok kategóriákat, a nyilvántartási rendszert, a foglyok tetoválását, szállását, ételmezését, a szökési kísérletek megtorlását, a deportáló vonatok beérkezését, a transzportok szelektálását és elgázosítását, a gázkamrák és krematóriumok működését az átmenetileg megkíméltek munkakörülményeit, a különféle gyilkossági módokat stb.

Mivel a rehabilitációs eljárás egy bizonyos ponton a jelölt idegen nyelvi ismereteinek prezentálását követeli meg a foglyok szökésének és a jegyzőkönyv keletkezésének történetét a jegyzőkönyv Magyarországra érkezéséig a továbbiakban angolul ismertetem.

The escape of the prisoners was discovered in Auschwitz II -Birkenau on a Friday in April at 6:00 p.m.. At 8:33 in the evening, the commander of the concentration camp, SS-Sturmbahnführer Hartenststein notified by the teleprinter to the Main Office of the Reich Security (RSHA) in Berlin that two Jews under preventative arrest had escaped and they had not yet apprehended. As matter of fact, at the telegram was sent, neither of the prisoners had escaped yet from the camp. They were hidden between the inner and outer chains of guards only 300 meters east from Crematorium V in the prepared hiding-place under a pile of wooden pieces for horse stables used as the prisoners living in dumps. This was in the third sector of Birkenau, called Mexico in the camp jargon, which had not yet been terminated. After the tension of waiting 3 days and 3 nights Rosenberg and Wetzler heard the signal of the ardently awaited order: withdraw the chain of guards. (The intensive manhunt - as usual - after three day unsuccessful searching for the fugitives in the big chain of guards was called off.) Rosenberg and Wetzler left their hiding place only on the late evening of the 10th of April. After a ten-day long escape (the distance till the Slovak border was only about 50 kilometers) full of hardships and dramatic situations without personal papers, map, compass and money with the help of the local population (both of them spoke Polish) the fugitives crossed the former Polish-Slovak border in the near vicinity of the Slovak village Skalisté on Friday morning of the 21st of April. In Skalisté they found a resting place and willing care in the family of the Slovak peasant Ondrej Cánecký.

Rosenberg and Wetzler didn't know, couldn't know, that Cánecký was – to all probability – one of the local inhabitants in the guarded border area, who in the service of illegal Jewish resistance cell (Pracovná Skupina) helped the Jews escaping from German concentration camps and ghettos in Poland to Slovakia. After a three-day rest Cánecký accompanied his protégés clothed in peasant's clothes to the district town Cadca, where he lead them to the surgery of the Jewish physician Pollak. (Dr. Pollack and his close family were in the last minute removed from the list of Jews to be deported and returned to a medical practice in Slovakia. The reason of „exceptions” for physicians was granted on the ground that a high percentage of medical practitioners in Slovakia were Jews and when the pro-Nazi Slovak regime started to „resettle” the Jewish population, Jewish doctors inclusive, in the spring of 1942, many protests were raised when the villagers suddenly found themselves lacking even basic medical assistance. Consequently the Tiso regime gave a reprieve to Jewish medical doctors who were not yet deported and released them to practice medicine in the smaller settlements. Such a way providing basic services to the peasantry and making it possible for the few „Aryan” doctors left in the villages to also move to the more prestigious towns and major hospitals.) Dr. Pollack immediately reported the fugitives to the leadership of the Jews yet remaining in Slovakia, to the Jewish Council in Bratislava (Ustredna Židov, UŽ – Jewish Central Office).

The 25th of April, 1944 the two messengers of millions of Jews, condemned to death at German annihilation camps met in the Jewish Old People's Home with three representatives of Jews in the Slovak state: with the chairman of the official Central Office of the Jews in Bratislava, dr. Oscar (Jirmijáhu) Neumann, and with the members of the illegal „working group” Ing. Oskar Krasňanský and the architect Ervin Steiner. The experienced Krasňanský, who had interrogated and

written the final reports from interrogations of many fugitives in the preceding years, interviewed Vrba és Wetzler (in this sequence) especially thoroughly, each separately in Slovak. After the interrogations Krasňanský, who was a good shorthand stenographer dictated the first version of the report from his notes to Steiner's wife in the absence of the fugitives. After a short break in the night the interrogations were repeated the next day and on the same day at 26th of April Krasňanský united the former versions and on the basis of them dictated the typewritten report to the secretary Ibolya Steiner.

In a preface to the final text of the report, Krasňanský stated that the document contained the statement of two Jews who escaped from Auschwitz (starting with the statement of the first Jew, the earlier prisoner in this camp, Wetzler). From the time the second Jew (Rosenberg – Vrba) arrived there the Report is based on the statement of both. It would be difficult to disentangle which part of the report stems from Wetzler and which from Rosenberg, and it is right to consider it is the result of the efforts of both of them, an effort they both made to the best of their knowledge and abilities. It was added to the report a special appendix in which the experiences of Rosenberg in the concentration camp Maidanek were recorded. Krasňanský who was an engineer made also some sketches after the drawings of Rosenberg about the installations of the the camp. On safety grounds the names of the fugitives were naturally not mentioned in the protocol: nor the prisoners numbers tattooed in Auschwitz, the 29, 163 of Wetzler and 44, 070 of Rosenberg.

The protocols are the personal report of the two fugitives, Vrba and Wetzler. Vrba definitely stresses – there were opposite attempts both in the Communist Czecho-Slovakia and in Israel – that in Auschwitz was no underground Communist group or Zionist organisation of any sort which organised and helped their escape. They didn't have any documents, objects, etc. with them on their way in the freedom; it would be too dangerous to collect such things in the camp under the permanent supervision of the guards, capos and spies.

The original version of the Auschwitz protocols was written in Slovak. The final version was typed on Thursday, April 27, 1944. With the Slovak text of the protocols Krasňanský returned to Bratislava immediately, where on their basis he dictated a 28-page final report to the secretary Ibolya Steiner in German.

The Auschwitz report was immediately multiplied by the illegal „working group” within the official Jewish Council. It was given and sent secretly to different Jewish and non-Jewish institutions. Because of the special circumstances it has still not been completely ascertained, by *whom*, *when*, and *which way* the acts were sent and *who* obtained the Auschwitz protocols. The following synthetic reconstruction is only one version of the different possibilities.

The first copy of the Auschwitz act was, according to the statements of Krasňanský carried to Budapest by dr. Rudolf Kasztner, the member of the Committee for the saving of Hungarian Jews, who had arrived in Bratislava on the 28th of April for that special purpose. According the idea of the members of the „working group” in Bratislava Kastner had to spread the information contained in the Report tactfully to the Hungarian political and ecclestical leadership, to the Members of Parliament, Bishops and even Horthy. Further copies of the Auschwitz protocols were sent on secret routes to the representatives of Jewish organisations in Budapest, Istanbul, Geneva and London. Among the first institutions we find the Rescue Committee in Budapest, the Rescue Committee of the Jewish Agency in Istanbul and its office in Switzerland and the Geneva office „Weltzentrale des Hechalutz”, a Zionist worker organisation. Some days later - in the hope of the intervention of the Pope - the protocols were personally given by the Hungarian born orthodox rabbi of Nyitra, Michael Beer Dov Weissmandel (Debrecen, 1903 – New York, 1957) and her relative, Gisi Fleischmann – two prominent member of the „working group” – to Monsignore Giuseppe Burzio, the representative of the Vatican in Bratislava in the independent Slovak state.

As we can see the minutes have exceeded the borders of Slovakia. Let us leave behind the bounds of the English language and follow the fate of the report in Hungarian according to the prominent role of Hungary.

Krasňanský később azt állította, hogy Kasztner április 28-án este nem csupán elolvasta és magával vitte Budapestre a német nyelvű jegyzőkönyvet, hanem arra is megkérte őt, hogy gondoskodjon a szöveg magyar fordításáról. Nyilatkozata szerint ennek ő két héten belül eleget is tett, és a Pozsonyban készült fordítást a két főváros között szolgálatot teljesítő diplomáciai futár segítségével megküldte Budapestre.

Kasztner azonban, részben a cionista és a „hivatalos” zsidó vezetők háború alatti a ’zsidó tömeg(ek)ért, de a zsidó tömeg(ek) bevonása nélkül’ folytatott antidemokratikus kamarillapolitikájának igézetében, de méginkább a szlovákiai „munkacsoport” példáját követő, a náci korifeusokkal április végétől több menetben bonyolított tárgyalások (Európa terv, Blut für Ware, Kasztner-vonat, strasshofi akció) sikere érdekében óvakodott a jegyzőkönyv tartalmának nyilvánosságra hozatalától. Lehetséges, hogy az információkat Kasztner megtartotta magának és legszűkebb környezetének, és amikor a Soós-Éliás akció révén tartalmuk mégis mind szélesebb körben ismertté vált, már nem is látta értelmét a cselekvésnek, de valószínűbb, hogy közvetítőkön, így tbk. a Magyar Függetlenségi Mozgalomon (MFM) keresztül az uralkodó körök bizalmas befolyásolására a németekkel hallgatólagosan kötött „csend összeesküvését” kijátszva az ő körei kezdeményezték a jegyzőkönyv fordítását és terjesztését.

Mindenesetre tény, hogy dr. Soós Géza (1912 - 1953) külügyminisztériumi tanácsos, a szárnyát bontogató MFM ellenállási csoport egyik vezetője 1944 áprilisának legvégén, vagy május legelején (!) az (első) *Auschwitzi jegyzőkönyv* német nyelvű példányát titoktartás terhe mellett átadta barátjának, Éliás Józsefnek (1914 - 1995), a magyar református és evangélikus egyházak zsidótérítő-missziós szerve, a később az embermentésben is részt vett Jó Pásztor Bizottság lelkészitkárának. Azzal a megbízással, hogy fordítsa magyarra és gépeltesse le a jegyzőkönyvet, és juttassa el az általa megnevezett személyekhez. Éliás megbízásából munkatársa, Székely Mária (1919 – 1994) 6-8 nap alatt lefordította a jegyzőkönyvet, és gépirásos másolatokat is készített. Május tizedike körül Éliás az elkészült hat példányból három példányt eljuttatott a keresztény egyházak legmagasabb rangú vezetőihez.

Bár Soós azt mondta Éliásnak, hogy ne foglalkozzanak a „hivatalos kormánytényező” felvilágosításával, mert a „... kormányzótól lefelé a miniszterek többségéig valamennyien tudnak Auschwitzról és szerepéről,” - nem is beszélve arról, hogy a magyar fordítás számukra fölösleges, hiszen a vezető körökben kivétel nélkül mindenki kiválóan tud németül - egy példányt mégis Horthy „felvilágosítására” szánták.

Ennek a példánynak különösen kalandos a sorsa. Soós úgy vélte, hogy erre a közvetítői feladatra a keresztény vallású zsidók képviselője, Török Sándor író (1904 – 1985) a legalkalmasabb. Miután május második felében már megindult az *Auschwitzi jegyzőkönyv* másoltása, óvatos terjesztése, Török, a később (július közepén) megalakított Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének ügyvezető alelnöke először hivatali úton, egy külügyminisztériumi államtitkár útján próbálta meg eljuttatni a dokumentumot a kormányzóhoz. Elutasításra talált, az államtitkár a dokumentumot szimpla zsidó hisztériának minősítette. Török Horthy István kormányzóhelyettes özvegyének, Gyulai Edelsheim Ilonának a segítségével - akivel rendszeres illegális kapcsolatban állt - végül július 3-án sikerrel járt.

1944 tavaszán az *Auschwitzi jegyzőkönyv* más csatornákon keresztül is eljutott Magyarországra. Freudiger Fülöp, a Budapesti Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség elnöke, a Zsidó Tanács tagja később az Eichmann perben azt vallotta, hogy 1944. május 10 körül egy héberül

írott levelet kapott Weissmandel rabbitól, a szlovák Mentőbizottság egyik vezetőjétől, amelyben az „legnagyobb sajnálatának és szomorúságának” adott kifejezést a magyar zsidók küszöbönálló auschwitzi deportálása miatt. Jó tíz évvel később, Freudiger azt is elmondta, hogy Weissmandel levelével együtt a jegyzőkönyv jiddis (német? héber? – a források nem egyértelműek, valószínűleg héber betűkkel írott jiddis) nyelvű szövegét is megkapta. Freudiger a Tanács tagjait is tájékoztatta Weissmandel üzenetéről. Utóbb - júniusban - Freudiger átadta a magyar királyi vezérkar anyagi főcsoportja néhány vezető tábornokának a jegyzőkönyv immár magyar nyelvű példányát. (Freudigernek az Eichmann perben tett tanúvallomása szerint ő továbbította az információt – talán a Zsidó Tanácsd tagján, Pető Ernőn keresztül, talán tőle függetlenül - Angelo Rotta pápai nunciushoz és a kormányzóhoz is.)

A jegyzőkönyv május második hetétől már magyar nyelven is hozzáférhető volt. A borzalmas híreket azonban, „hogy ne keltsenek pánikot” mind a cionista mozgalom vezetői, mind pedig a Zsidó Tanács tagjai, továbbá az ortodox előjárók is, akiket Weissmandel Pozsonyból külön is tájékoztatott, hosszabb időn keresztül teljes titokban tartották a szélesebb magyarországi zsidó közösség előtt. Úgy tűnik attól rettegetek, a jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatalával a helyzet (legalábbis számukra) kezelhetlenné válik. Ez a magyarországi zsidó vezetők, a Zsidó Tanács tagjainak mindmáig vitatott, legkevésbé érhető, védhető lépése. Az *Auschwitzi jegyzőkönyv* operatív használatára csupán a fordítás elkészülte után három-négy hét elteltével, júniusban kerítették sort. A magyar zsidóság tragédiájában ez árulkodóan késői időpont, hiszen köztudott, hogy a szervezett formájú deportálások már egy hónappal korábban, május 15-én megkezdődtek.

A nyílt ellenállást értelmetlennek tartó hagyományos zsidó vezetőség (a cionistákhoz hasonlóan) talán a németekkel való tárgyalások eredményességének, illetve a magyar kormányzati menetek közötti pozitív beavatkozásának hamis illúziójától vezetve, talán irgalomból a leendő, menthetetlennek ítélt áldozatok iránt, esetleg időhúzásból („versenyfutás az idővel”), a sorsdöntő lépés elodázásának vágyától vezetve, netán személyes megmenekülésük érdekében, (vagy még inkább mindezek kombinációjaként) - eltekintett a jelentős széleskörű propagálásától, még inkább publikálásától. Csupán június második hetétől – amikor már több mint 300 ezer magyar zsidót szállítottak Auschwitzba – minden bizonnyal a küszöbönálló budapesti deportálások rémképétől sarkallva kezdték meg, továbbra is csak bizalmas körben, az irat intenzívebb terjesztését.

A jegyzőkönyv júniusi kamarillapolitikai terjesztését tanulmányozva megkerülhetetlen a kérdés, hogy – bár Horthy, a magyar vezető réteg és a diplomáciai testület több tagja 1944-ben már amúgyis ismerte a végső megoldás lényegét - vajon a magyar, de bizonyos vonatkozásban még az ezidőtájt velük szorosan együttműködő szlovákiai zsidó vezetők is, érzékelvén a jegyzőkönyvekben foglaltak igazságtartalmát, a rájuk és közösségükre váró borzalmakat, helyesen mérték-e fel annak jelentőségét, hogy a korabeli PR-technika lehetőségeit felhasználva olyan eszköz került a kezükbe, amelynek megfelelő formában (kül- és esetleg belföldön) történő mielőbbi közzétételével meggátolhatnák, de legalábbis késleltethetnék a gyilkos tervek kivitelezését.

Jó döntés nem volt. Utólag visszatekintve a központi Zsidó Tanács akarva-nem akarva mégis talán e kérdésben követte el a legnagyobb hibát. Végül is nem volt negatívabb forgatókönyv annál, ami ténylegesen bekövetkezett. Morális szempontból sem igazi ellenérv, hogy a magyar zsidó vezetők - a zsidó világ hasonló grémiumaihoz hasonlóan – a magyar politikai élet, sőt továbbmenve a világ vezetői általában, nem akarták vagy nem tudták megérteni a náci uralta Európában zajló pusztítás méreteit és gyorsaságát, és az sem, hogy a zsidó vezetők a németek által megszállt országokban hasonlóan viselkedtek. A magyarországi zsidó vezetők hamisnak bizonyult optimizmusa nem utolsósorban azon alapult, hogy az itteni zsidóságnak – viszonylag csekély veszteségekkel - sikerült megmaradnia akkor is, amikor a szomszédos országokban élő zsidó

közösségeket már elnyelte az örvény torka. Amikor pár héttel a német megszállás után ráébredtek a valóságra, már késő volt, a magyar zsidóság sorsa megpecsételődött.

Horthy „felvilágításánál” és a magyar kormányzat egyes csoportjai szimpátiájának megnyerésére tett próbálkozásoknál lényegesen fontosabb, hogy a Zsidó Tanács tagjainak passzivitása ellenére, június közepére, utolsó harmadára az *Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)* több csatornán keresztül – ha egyelőre zárt körben is - végre ismerté váltak a semleges és (nyugati) szövetséges országokban, s eljutottak ezen államok felsőbb hatóságaihoz.

Időközben az Auschwitz-Birkenauban április 7 utáni eseményekről újabb információk szivárogtak ki. Ezekről a világ két újabb auschwitz szökevény, a szlovákiai zsidó Arnošt Rosin blokkfelügyelő és a lengyel zsidó Czeslaw Mordowicz beszámolójából értesülhetett, akik szökését szintén a hírüladás vágya motiválta. Beszámolójukat a fáradhatatlan Krasňanský készítette a június 10-i Liptószentmiklóson tartott kihallgatásuk után Pozsonyba visszatérve, német nyelven. Beszámolójuk leginkább a Vrba-Wetzler és a saját szökésük közötti időszakról foglalkozik. Elmondták, hogy május 15-től május 27-ig naponta mintegy 14,000 – 15,000 zsidó érkezett Magyarországról az újonnan létesített birkenauai szelektáló állomásokra. Ott az SS-orvosok a gyanútlan deportáltak körülbelül 90 százalékát egyenesen a gázkamrákba küldték. A 800 fogolyból álló „Sonderkommando”-t arra kényszerítették, hogy nappali és éjszakai műszakban dolgozzon a tökéletesített megsemmisítő létesítményekben. Mint jelentésük írja: „Birkenau létesítése óta még sohasem gázosítottak el [egyszerre] ilyen sok zsidót.”

Június közepén a Vrbát, Wetzlert és a két újabb szökevényt átköltöztették Pozsonyba, ahol nagyobb biztonságban voltak. Itt kérte magához Vrbát és Mordowitzot a hónap vége felé R. Weissmandel, aki a velük folytatott mintegy egy órás beszélgetés után Krasňanský összefoglalásait felhasználva megszerkesztette saját verzióját, amely már tartalmazta az úgynevezett (második számú) *Auschwitzi jegyzőkönyvet* is. Weissmandel az *Auschwitzi jegyzőkönyvek* példányait saját csatornáin keresztül eljuttatta különböző baráti ortodox szervezetekhez Magyarországra, Svájcba, Nagy-Britanniába és az Egyesült Államokba. Kísérőlevelében a táborok, illetve az Auschwitzba vezető vasútvonalak bombázására szólított fel. A bombázás lehetőségét megvitatták az angol, valamint amerikai katonai, politikai és pénzügyi szakértők, de logisztikai, hatékonysági érvekre hivatkozva, valójában elsősorban politikai okokból (a zsidó kártya kijátszását elkerülendő) elvetették.

Június második felére Svájcban összeértek a korábban egymástól független szlovákiai és a jó másfél hónapos, tragikus kiséssel induló magyarországi kísérletek. A budapesti Palesztina Hivatal vezetője, a Kasztnerrel rivalizáló Krausz Miklós dr. Chaim Poznernek, a Zsidó Ügynökség Palesztina Hivatala genfi társelnökének – George(s) Mantello erdélyi származású hagyományörző zsidó üzletember közvetítette - megkeresésre 1944. június 19-én az *Auschwitzi jegyzőkönyv* egy erősen megkurtított angol változatát eljuttatta Svájcba az I-III. zónában lezajlott gettósításról, koncentrációról és deportálásról szóló jelentéssel együtt, és egy kísérőlevelet is írt.

Jóllehet Kasztner és a többi *Váádá* vezető – a budapestiek és pozsonyiak egyaránt – már hónapokkal korábban küldtek hasonló jelentéseket a *Háluc*, a *Joint* és a Zsidó Világkongresszus svájci vezetőinek, a svájci sajtóban mégis először Krausz híradása kapott nyilvánosságot. Ez nagyrészt Mantello érdeme, aki nem lévén vezetője semmiféle hivatalos zsidó szervezetnek, magányos farkasként cselekedett; kapcsolatrendszerén, legfőképp a sajtó útján riasztotta a svájci és ezen keresztül a többi semleges és szövetséges állam közvéleményét, valamint kormányaikat. Az anyagokat vezető svájci személyiségeknek, politikusoknak, tudósoknak és újságíróknak juttatták el. Közéjük tartozott Walter Garrett, a *London Exchange Telegraph Company* zürichi vezetője is, aki 1944. június 24-én négy hosszú táviratban értesítette irodáját a MODERN TÖRTÉNELEM EGYIK

LEGSÖTÉTEBB FEJEZETÉRŐL, ANNAK FELTÁRÁSÁRÓL, HOGY HOGYAN GYILKOLTAK MEG EGYMILLIÓ HÉTSZÁZTIZENÖTEZER ZSIDÓT AZ AUSCHWITZI, BIRKENAUI ÉS HARMANSEEI MEGSEMISÍTŐ TÁBORBAN.

Ugyanezen a napon a Zsidó Világkongresszus főtitkára, Dr. Gerhardt M. Riegner táviratban hatoldalal összefoglalót küldött a jegyzőkönyv legfontosabb információiról a brit, amerikai és csehszlovák kormányoknak. A megsemmisítési folyamat leállítása érdekében katonai akcióra, és az atrocitások legszélesebbkörű elítélésére szólított fel a sajtóban és a rádióban. Riegner külön hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a Szentszék nyomatékosan ítélje el ezeket a bűnöket. Ugyancsak ezen a napon az Egyházak Világtanácsa sajtónyilatkozatban szólította fel valamennyi tagját a magyarországi zsidók elhurcolása és meggyilkolása elleni tiltakozásra. „A keresztények nem maradhatnak némák ilyen atrocitások hallatán.”

Tíz nappal később négy vezető svájci teológus körlevelének kíséretében megkezdődött a jegyzőkönyvből származó terjedelmes részletek terjesztése. A svájci sajtócenzúra falán rés támadt: az *Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)*ből és a magyarországi deportálásokról szóló jelentésekből vett részletek – nem utolsósorban az *Exchange Telegraph* nyomán - az egész svájci sajtót bejárták. Ez volt az első áttörés, melyet a cenzúra engedélyezett – minden bizonnyal a megváltozott katonai helyzet miatt. Az elkövetkező 18 nap során 384 cikk és utánközlés jelent meg, az *Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)* adatai alapján a svájci sajtóban.

A Krausz-Mantello-Garrett akció egy bizonyos ponton összekapcsolódik a korábban indult szlovák-csehszlovák vonallal. Már jóval előbb, körülbelül május harmadik-negyedik hetében, Weissmandel elhatározta, hogy újból megpróbálja eljuttatni a Vrba-Wetzler tudósítást Svájcba. (Az első részleteiben nem igazán ismert külföldre juttatási kísérlet[ek] nem járt[ak] eredménnyel.) Ez alkalommal Gisi Fleischmann és a szlovák ellenállási mozgalom segítségével sikerült eljuttatnia a Vrba-Wetzler tudósítást dr. Jaromír Kopeczkýhez, a száműzött csehszlovák kormányzat genfi képviselőjéhez. Június 13-án, tehát mintegy másfél héttel a Krausz féle küldemény célbaérése előtt egy a Krasňanský által küldött, Mantello példányánál teljesebb jegyzőkönyvi másolat Kopeczký kezébe került. Kopeczký még aznap tájékoztatta Riegnert, aki a jegyzőkönyv kivonatos összefoglalását Kopeczký kísérőlevelével együtt táviratilag elküldte Elizabeth Wiskemann-nak a berni brit képviselőnek, hogy egy távirat-kampány keretében mozgósítsák a brit és amerikai hatóságokat. Kopeczký sietve kapcsolatba lépett csehszlovák feletteseivel mivel az első jegyzőkönyv szerint küszöbön állt a theresienstadti (Terezín) zsidók Auschwitzba átszállított második nagy csoportjának június 20-ára kitűzött elgázosítása. Kopeczký E. Wiskemannhoz fordult, aki egy 36 soros rejtjelzett táviratban június 14-én továbbította Kopeczký üzenetét Londonba, azzal a kéréssel, hogy az angol és amerikai rádióállomásokon keresztül hozzák nyilvánosságra a tényeket.

A londoni rádió a június 15-én megfejtett távirat alapján már 16-ról 17-re virradóan cseh és szlovák nyelven hírül adta a tervezett tömeggyilkosságot, és az elkövetkező napokban ismételt, immár terjedelmesebb formában több nyelven felszólította a világ közvéleményét, hogy akadályozza meg a cseh zsidók második csoportjának legyilkolását, és megtorlással fenyegette az elkövetőket. Egyéb nem történt.

A jegyzőkönyvek ismerteté válásának útján egy további szálal jelentett, hogy 1944. június 20-án délután a Pozsonyból Krasňanský kíséretében taxin érkező Vrba és Mordowicz találkozott a pozsonszyentgyörgyi piarista kolostorban (Svátý Jur) a Vatikán egy odautazó képviselőjével – utóbbi kérésére. Mario Martilotti, a svájci vatikáni nunciatura képviselője, aki már olvasta a jegyzőkönyv német nyelvű szövegét, speciális megbízatással járt Pozsonyban, s néhány órán keresztül megvizsgálta/ellenőrizte a Vrba-Wetzler jelentésben foglaltak hitelességét. Bernbe visszatérve Martilotti informálta a Vatikánt és az ottani amerikai követség munkatársát, Roswell D. McClellandot, az 1944 elején életrehívott Amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal, a War Refugee

Board (WRB) képviselőjét, aki korábbi ismereteiben ily módon is megerősítést nyerve, Martilotti értesüléseit azonnal továbbította Washingtonba főnökének, John W. Pehle-nek.

Június 26-án Kopeczký a terezini foglyok sorsán túlmenő, részletesebb kivonatot küldött az *Auschwitzi jegyzőkönyvből* a száműzött csehszlovák kormánynak Londonba. A kivonathoz csatolta az ún. „lengyel őrnagy” beszámolóját, amelyet ugyancsak Pozsonyból kapott. Üzenetében Kopeczký kitér arra, hogy naponta mintegy 12,000 embert szállítanak Magyarországról Auschwitzba. Javasolta a szövetséges kormányok értesítését, a magyarok és németek figyelmeztetését, hogy nem kerülhetik el a felelősségre vonást, a krematóriumok és őrtornyok, valamint a szlovákiai és kárpátaljai vasútvonalak bombázását, a jegyzőkönyv részleteinek felhasználását egy nagy nyilvános kampány céljaira, valamint a Vatikán, a Zsidó Világkongresszus és a Zsidó Ügynökség londoni irodájának értesítését.

Július 4-én a csehszlovák kormány Kopeczký jegyzőkönyvi kivonatát azzal a kéréssel adta át a szövetséges hatalmak kormányainak, hogy figyelmeztessék Hitler kormányát az általa elkövetett bűnök következményeire, és felhívta a szövetségeseket mindkét tábor, továbbá az odavezető szlovákiai és kárpátaljai vasútvonalak bombázására.

Az angol kormány képviselője csak július 29-én válaszolt a cseh kormány jegyzékére, jelezvén, hogy konzultálnak az ügyben az amerikaiakkal, kifejezték együttérzésüket és a háború sikeres megvívásával összhangban álló lépéseket ígértek. Valójában az angol kormányzati tényezőknek – összhangban a zsidókérdéssel kapcsolatos politikájukkal - nem állt szándékában sem előbb a kivonatos, sem később a jegyzőkönyv teljes szövegének átadása a sajtó részére, csupán továbbították a háborús bűnökkel foglalkozó részleghez, ahol archiválták. Alapvetően az angol kormányzati szervek (elsősorban a külügyminisztérium!) felelőssége, hogy a nyári hónapokban a szöveg a nyilvánosság előtt továbbra is titokban maradt, az angolszász hatalmak és a semleges országok vezetői csupán Horthynál interveniáltak!

A dokumentumok közzétételével Washingtonban is tétováztak, különösen a Hadügyminisztérium volt tartózkodó. Végül november elsején a War Refugee Board végrehajtó bizottságának elnöke, John Pehle, akinek a figyelmét felhívták a beérkezett jegyzőkönyvre, saját hatáskörében úgy döntött, hogy azt - kiegészítve Rosin-Mordowicz és Jerzy Tabau jelentéseivel - a sajtó tudomására hozta. De ez még újabb heteket igényelt, mivel jelentős amerikai körök részben túl „zsidósnak” vélték az anyagot (közzététele esetén félték az antiszemitizmus feléledésétől), továbbá attól tartottak, hogy majd nem adnak hitelt az anyagnak, túlzottan propagandisztikusnak találják. Csak november 26-án, amikor már a gyorsan előretörő szovjet hadsereg érkezését megelőzendő, folyamatban volt a birkenau-i krematóriumok felszámolása került sor a (három) jelentés közzétételére, illetve részleteinek szélesebb körben történő publikálására a prominens amerikai vasárnapi és hétfői lapokban, majd a nemzetközi sajtóban. Jókor.

*****

Az *Auschwitzi jegyzőkönyvnek* (ezen Magyarországon kizárólag a Vrba-Wetzler jelentés értendő; a másik két beszámoló 1944/45-ben nem került publikálásra) 1944 nyarán kisebb-nagyobb változtatásokkal számos példánya „került forgalomba”. Nyomtatásban három évvel később Munkácsi Ernő, a Pesti Izraelita Hitközség (volt) főtitkára, az 1944-es események aktív résztvevője publikálta a jelentés szövegét először - a gépírásos változatnál rövidebb terjedelemben. A fennmaradt magyar nyelvű változatok közül a legterjedelmesebb, a legrégebbnek tűnő a Primási Levéltárban megőrzött szöveg, ami nagyjából megfelel a németnek, bár már számos helyen „húzza” annak szövegét. Feltűnő módon szlováktalanítja a forrást, elhagyja azokat a szlovákiai

zsidókra vonatkozó információkat, amelyek az elmondottak hitelességéről elsősorban a szökevények kihallgatóit kívánták meggyőzni

Munkácsi publikációjával összehasonlítva, első látásra feltűnik, hogy Munkácsi újabb szövegrészeket hagy el (további szlovákiai nevek, számadatok, összesítések, rajzok stb.), de egyben stilizálja a szöveget, miközben javítja a tollhibákat, s (részben) kiküszöböli a germanizmusokat, némiképp esztétizálja a borzalmakat. Még meglepőbb, hogy Munkácsi a szöveget *egyes számú* folyamatos narrációvá alakítja, a jegyzőkönyv első és második részét az első, a harmadikat a második *Auschwitzi jegyzőkönyvként* említi! A későbbi szövegkiadások, egészen 2005-ig Munkácsi szövegét torzítják tovább.